

Kronika naukowa

W 30-LECIE DZIAŁALNOŚCI NAUKOWEJ STANISŁAWA ZAJĄCZKOWSKIEGO
(Zarys problematyki krzyżackiej)

Wśród historyków polskiego średniowiecza jedno z poczesnych miejsc zajmuje nazwisko prof. Stanisława Zajączkowskiego. Właśnie w roku bieżącym, tj. 1953, przypada 30-lecie Jego twórczości naukowej i prawie 20-lecie pracy dydaktycznej. W twórczości tej da się wydzielić, prócz pomniejszych nurtów, następujące kierunki badawcze: 1. stosunki polsko-krzyżacko-litewskie w. XIII—XV, 2. dzieje Litwy, Zmudzi i Jadzwingów i 3. studia w zakresie geografii historycznej. Podany niżej zarys badań prof. Zajączkowskiego dotyczy wyłącznie dziejów stosunków polsko-krzyżacko-litewskich, został zaś napisany przede wszystkim jako nader skromny wyraz hołdu dla długoletniej, płodnej i rzetelnej pracy naukowej i pedagogicznej Profesora.

W r. 1929 — po kilkuletnich badaniach — ukazała się obszerna rozprawa pt. „Polska a Zakon Krzyżacki w ostatnich latach Władysława Łokietka“ (bibl. nr 12)¹. Dzieje konfliktu przedstawia Autor w dwu fazach: pierwsza z nich obejmuje akcję dyplomatyczną poprzedzającą proces inowrocławski, przebieg procesu i przygotowania wojenne obu partnerów, faza druga — przebieg działań wojennych. Po zobrazowaniu zabiegów dyplomatycznych obu stron w Awinionie, Autor analizuje przebieg procesu i taktykę delegacji krzyżackiej. Wyzyskanie przez Autora dwu bull, przygotowanych przez kurie, ale zatrzymanych przez „audientia litterarum contradictarum“ pozwoliły mu poddać rewizji zbyt kategoryczne stwierdzenia dotychczasowej nauki, jak i dawniejszy swój pogląd², co do stanowiska kurii wobec wyroku inowrocławskiego. Omawiając różnorodne kwestie związane z przygotowaniem wojennymi i zabiegami dyplomatycznymi Polski i Zakonu, szerzej potraktował przymierze polsko-litewskie 1325 r. Autor wciągnął tu i pogłębił rezultaty dawniej już opublikowanej pracy pt.: „Przymierze polsko-litewskie 1325 r.“ (bibl. nr 6). Przymierze to zostało zawarte w związku z narastającym konfliktem i miało charakter wyłącznie militarny, nie dało jednak z różnych względów dla strony polskiej oczekiwanych rezultatów. Sporo miejsca zajmuje analiza układu stosunków między Królestwem a Mazowszem oraz zagadnienie wyprawy brandenburskiej. Autor przyjmuje, że inicjatorem tej wyprawy był papież, pragnący usunięcia Wittelsbachów z Marchii; wbrew dawnej literaturze (St. Zachorowski). Autor nie łączy ekspedycji brandenburskiej z akcją antykrzyżacką. Również odmiennie, niż dotychczasowi badacze, St. Zajączkowski przyjmuje, że nie Zakon, ale Polska była stroną, która wystąpiła zaczepnie w r. 1327.

Niesposób nawet w najkrótszych słowach podać treści analizy działań wojennych lat 1327—1333. Jest w tej partii pracy szereg nowych, oryginalnych sformułowań lub nowej motywacji istniejących hipotez i poglądów (sprawa rozejmu królewieckiego, stanowisko Gedymina, rozejm w Landsbergu itp.). Szczegółowo omówiona została bitwa pod Płowcami. Problem ten posiada dość obszerną literaturę naukową w jęz. polskim i niemieckim. Autor poddał specjalnej analizie drugą fazę tej bitwy, co do której istnieją całkowicie odmienne poglądy w nauce. Przyjmuje, że formalnie fazę

¹ Praca habilitacyjna, — pod kierunkiem prof. St. Zakrzewskiego. Praca doktorska: „Studia nad dziejami Zmudzi w w. XIII“ [bibl. nr 4] została napisana również w seminarium prof. Zakrzewskiego.

² Wyrażony w pracy: „Władysław Łokietek, Odnowiciel Państwa Polskiego“ [bibl. nr 7].

tę wygrali Krzyżacy, ale było to zwycięstwo pozorne, skoro rychło nastąpił odwrót oddziałów krzyżackich a Polacy wzięli do niewoli wielu znacznych jeńców. Pogląd ten wyraził Autor już wcześniej, w wymienionej pracy: „Władysław Łokietek Odnowiciel Państwa Polskiego“. W ogóle badania Autora co do przebiegu wojny opierają się nie tylko na bardzo bogatej i całkowicie wyczerpującej bazie źródłowej i bibliograficznej, ale i na analizie elementów topograficznych, z uwzględnieniem możliwości strategicznych obu stron. Widać to zwłaszcza przy rekonstrukcji dwu pochodów wojennych kampanii 1331 r. Ogólne rezultaty pracy zostały na ogół bardzo pochwlebnie przyjęte przez naukę³. W gruncie rzeczy omawiana rozprawa jest do dzisiaj podstawowa przy badaniach nad problemem polsko-krzyżackim. Wyniki jej trafiły do syntez i podręczników⁴.

Niektóre kwestie poruszone w studium: „Polska a Zakon Krzyżacki“ Autor rozwinął następnie szerzej w innych drobniejszych pracach. Tak np. w rozprawce: „Polska a Wittelsbachowie w I poł. XIV w.“ (bibl. nr 26), w której śledzi rozwój stosunków polsko-brandenburskich od w. XIII do przymierza 1345 r., omówił ponownie układ landsberski. Zwraca szczególną uwagę na koligacje rodzinne łączące Nałęczów z von Ostenami i Wedelami, oraz na fakt, że Dobrogost Nałęcz jest właścicielem wielkich dóbr na terenie Marchii.

Zagadnieniu przyczyn i przebiegowi agresji krzyżackiej na kraj Prusów poświęcona jest rozprawa pt. „Podbój Prus i ich kolonizacja przez Krzyżaków“ (bibl. nr 22). Akcja osadnicza na terenie Prus — z Niemiec, Polski i wewnętrzna — rozpatrzona została przez Autora bardzo starannie. Praca w tej partii posiada wiele nowych spostrzeżeń, Autor stara się ustalić kierunki osadnictwa, jego nasilenie ilościowe i chronologię. Kwestie owe, z natury rzeczy trudne i hipotetyczne, budzą do dzisiaj duże wątpliwości⁵, niemniej prawdziwą zasługą Autora było postawienie ich w historiografii po raz pierwszy w formie istotnie naukowej. Warto przy tym zwrócić uwagę na wniosek, jaki narzuca się wprost z wywodów Autora, a mianowicie, że podbój i utrzymanie Prus przez Zakon nie byłyby do pomyślenia, gdyby za jego akcją wojskową nie stało zaplecze gospodarcze.

Prof. Zajączkowski napisał dwie syntetyczne prace na temat dziejów krzyżackich: „Zarys dziejów Zakonu Krzyżackiego w Prusach“ (r. 1934, bibl. nr 21)⁶ oraz „Dzieje Zakonu Krzyżackiego“ (bibl. nr 34, r. 1946). Jakkolwiek ujęcie i wykład obu syntez mają charakter popularny, prace, oparte w znacznej mierze na własnych badaniach i na świetnej znajomości przedmiotu, są bodaj najlepszym przedstawieniem formowania się feudalno-kolonialnego państwa krzyżackiego. Warto jeszcze dodać, że w l. 1946/47 ukazał się skrypt pt. „Dzieje Ziem Odzyskanych“ (bibl. nr 160), zaś na VII Zjeździe Historyków Polskich we Wrocławiu St. Zajączkowski wygłosił referat na temat periodyzacji dziejów Ziem Odzyskanych (bibl. nr 36).

W chwili obecnej Profesor nie zajmuje się, ze względu na specyficzne warunki terenowe, problematyką krzyżacką. To jednak, czego w tej dziedzinie dokonał, pozostanie na zawsze w historiografii polskiej. Albowiem najistotniejszą cechą twórczości

³ M. in. recenzje: J. Karwasińska, (Kw. Hist. 1930, s. 213—229), K. Maleczyński, (Prz. Hist. Wojsk. IV z. 2), Z. Wojciechowski, (R. Hist. 1932), Maschke, (Altpr. Forschungen IX, 1932).

⁴ Por. Długopolski, „Wł. Łokietek na tle swoich czasów“, s. 219—337, I. Nowak, „Walka z agresją krzyżacką“, W. 1952.

⁵ Zagadnienie osadnictwa Prus znalazło następnie echo m. in. w pracach: K. Górski, „Państwo Krzyżackie w Prusach“ 1946, S. Srokowski, „Prusy Wschodnie“ 1947, H. Łowmiański, „Polityka ludnościowa Zakonu Niemieckiego w Prusach i na Pomorzu“, 1947, i in.

⁶ W poszerzonej formie, w jęz. ang.: „Rise and Fall of Teutonic Order in Prussia“ (bibl. nr 25).

naukowej St. Zajączkowskiego jest sumienność i rzetelność, trzeźwa zaś i konkretna ocena faktów historycznych i szerokie horyzonty myślowe Profesora nadają Jego badaniom trwałe wartości naukowe.

S. K.

BIBLIOGRAFIA PRAC PROF. DRA ST. ZAJĄCZKOWSKIEGO

opracował Andrzej F. Grabski

1. Archiwum Kapituły łacińskiej we Lwowie. Lwów, 1923. Tow. Nauk. we Lwowie, s. 38.
2. Archiwum państwowe we Lwowie (1913—1923). Gazeta Lwowska, r. 1923. nr. 278, 282, 287, 288, (podpisane dr. St. Zj.).
3. Z dziejów katedry lwowskiej. Przegląd Teologiczny. V. Lwów 1924. str. 41—55, 280—301.
4. Studia nad dziejami Żmudzi w w. XIII. Lwów, 1925, Tow. Nauk. we Lwowie, str. 110 z mapą.
5. Stan badań nad dziejami Litwy przed 1380 r. Pam. IV Powsz. Zj. Histor. Polskich, Lwów, 1925. Tow. Hist. we Lwowie, t. I, s. II, str. 8.
6. Przymierze polsko-litewskie 1325 r. Kwart. Hist. r. XL. (Lwów 1926, str. 567—617).
7. Władysław Łokietek Odnowiciel Państwa Polskiego. Lwów—W-wa—Kraków, 1926. Wyd. Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, str. 55 z mapą.
8. Przyczynki do hipotezy o pochodzeniu dynastii Giedymina na Żmudzi. (Ze studiów nad ustrojem wewnętrznym dawnej Żmudzi). Aten. Wileńskie, r. IV. Wilno, 1927, str. 392—416.
9. Wilhelm de Machaut i jego wiadomości do dziejów Polski i Litwy w XIV w. Kwart. Hist. r. XLIII. Lwów, 1929, str. 217—228.
10. W sprawie zajęcia Podlasia przez Giedymina. Aten. Wileńskie r. VI. Wilno 1929, str. 1—7.
11. Archiwum kapitulne we Lwowie. Archeion V. W-wa 1929, str. 31—36.
12. Polska a Zakon Krzyżacki w ostatnich latach Władysława Łokietka, Lwów, 1929, Two Naukowe we Lwowie, str. 292.
13. Żmudź w początkach Unii polsko-litewskiej. Pam. V Powsz. Zjazdu Hist. Pol., Lwów 1930, PTH, t. I, str. 337—344.
14. Dzieje Litwy pogańskiej do 1386. Lwów, 1930. Wyd. Zakł. Narod. im. Ossol. str. 77.
15. Witold, wielki książę litewski. Aten. Wileńskie, t. VII. Wilno 1930. str. 455—468.
16. Wołyń pod panowaniem Litwy. Rocznik Wołyński. Równe, 1931, r. II. s. 1—25.
17. Działalność naukowa śp. Antoniego Prochaski (wspólnie z K. Maleczyńskim), Kwart. Hist., t. XLV. Lwów, 1931, t. I, str. 53—74.
18. Bitwa pod Płowcami. W 600 rocznicę. Strażnica Zachodnia R. X. Poznań, 1931, str. 533—546.
19. Zaborczość Krzyżaków w XIV wieku. Pam. V Powsz. Zj. Hist. Polskich, Lwów, 1931, PTH, t. II. str. 212—216.
20. Archiwum archidiecezjalne obrz. łac. we Lwowie. Lwów, 1932, Kuria Metropolit. Obrz. Łac. we Lwowie, str. 31.
21. Zarys dziejów Zakonu Krzyżackiego w Prusach. Toruń, 1934, Inst. Bałtycki, str. 75.